

Vecsey Zoltán

Az intuíció problémája a kétdimenziós szemantikában*

I. Bevezetés

A modalitás különféle elméleteiben a múlt század közepe óta két kérdés újra és újra felvetődik. Az első kérdést joggal nevezhetjük a klasszikus értelemben vett modális *metafizika* fundamentális kérdésének:

(1) Milyen entitásokkal azonosíthatjuk a lehetséges világokat?

Ha áttekintjük a jelentősebb kortárs irányzatok álláspontjait, azt láthatjuk, hogy a lehetséges világok metafizikai státuszára irányuló vizsgálódások többnyire a modalitás ontológiai alapjait igyekeznek tisztázni. A modális dimenzióhoz tartozó világok ontológiai helyzetének meghatározása ennek megfelelően rendszerint együtt jár a modális létezők teoretikus redukciójával. Mivel több nem-modális létező is szóba jöhet a modalitás alapjaként, különböző módon lehet vélekedni a lehetséges világok redukciójáról. Az egyik legbefolyásosabb felfogás szerint a modális dimenzió a mi aktuális világunkhoz hasonló világokkal benépesített, térben és időben létező konkrét univerzumokból áll. Mások viszont pusztán az elméletalkotók mesterséges nyelvi konstrukcióinak, például maximális állapotleírásoknak, vagy a matematikai fogalmakhoz hasonló absztrakt, platonikus képződményeknek tartják a lehetséges világokat.

A másik gyakran visszatérő kérdést, ami a modális szavakat tartalmazó mondatok jelentéstartalmának igazságfeltételeire vonatkozik, a modális *episztemológia* alapkérdéseként tarthatjuk számon:

(2) Milyen nyelven kívüli feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy kijelentő mondataink bizonyos esetekben *de re* modális igazságot fejezzenek ki?

* Jelen tanulmány az MTA-DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült.

Az igazságfeltételekre vonatkozó episztemológiai kérdés két további alkérdésre bontható. A teoretikusok többsége ma úgy véli, hogy a modális igazság episztemológiai elméleteinek sikere elsősorban attól függ, hogy milyen lehetséges helyzeteket, objektumokat és relációkat tudunk koherens módon elképzelni aktuális világunk nem-modális tényeire vonatkozó ismereteink és nyelvi kompetenciánk alapján. Ezért először is végig kell gondolnunk, hogy

(2a) megbízhatunk-e egyáltalán a lehetőségekre és szükségszerűségekre vonatkozó sejtéseinkben és megérzéseinkben, ha a modális igazság megismerésének elméleti kérdése forog kockán.

Ha úgy találjuk, hogy intuíciónk olykor elvezethetnek bizonyos modális igazságok megismeréséhez, akkor viszont azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a modális kifejezéseket tartalmazó mondatok faktuális tartalmának megismeréséhez elegendő alapot jelent-e nem-modális tényeken alapuló tudásunk és nyelvi kompetenciánk, vagy e tudáson kívül valamilyen formában még érzékszervi tapasztalatainkra is szükségünk van. Ki kell derítenünk tehát, hogy

(2b) létezik-e *a priori* modális megismerés, vagy minden lehetőségre és szükségszerűségekre vonatkozó igazságot csak *a posteriori* módon ismerhetünk meg.

Mivel a lehetséges világok ontológiai helyzetének meghatározására tett különféle próbálkozások nem jártak egyértelmű sikerrel, a fundamentális kérdés egészen a hetvenes évek elejéig komoly kihívást jelentett az elméletalkotók számára. Ekkor azonban H. Kamp és F. Vlach felvázolt egy olyan logikai gondolatmenetet, amelyik megmutatta, hogy a 'lehetséges' és a 'szükségszerű' szavak elemzése közben miként lehet megkerülni a lehetséges világok tárgyalása kapcsán felvetődött bonyolult ontológiai problémákat. Kamp és Vlach elmélete arra a felismerésre épült, hogy a 'világ' fogalma logikai-magyarázati elsőbbséget élvez a modális fogalmakkal szemben, így a lehetséges világokra vonatkozó modális állítások értelmesen tárgyalhatóak egy olyan ontológia keretén belül, amelyik nem

tartalmaz modális téziseket.¹

Néhány évvel később az ő munkájukhoz kapcsolódott D. Kaplan ontológiai fogalmakra alapozott pragmatikai teóriája a mutató névmásokról. Nagyrészt az ő próbálkozásai vezettek el a kétdimenziós szemantika kidolgozásához, melynek első, összefüggő vázlata R. Stalnaker 1978-ban megjelent *Assertion* című tanulmányában található.²

Az alábbiakban először a kétdimenziós szemantikai elmélet két legismertebb és legtöbbet vitatott értelmezési változatát mutatom be a (2) és (2b) kérdésre adott válaszaik alapján, ezek után amellet fogok érvelni, hogy egyik értelmezés alapján sem adható ellentmondásmentes válasz a (2a) kérdésre.

II. Metaszemantikai értelmezés

A kétdimenziós elmélet első vázlataiban tehát a 'lehetséges világ' nem ontológiai szerepe miatt számított elemi terminusnak, hanem azért, mert hasznos eszköznek bizonyult a kontextustól függő nyelvi kifejezések – elsősorban a mutató névmások és az olyan indexikus kifejezések, mint az 'én', 'itt', 'ma' – pragmatikai elemzésében. Kaplan felfogása szerint az aktuális beszédhelyzetre utaló nyelvi kifejezések szemantikai értéke kettős értelemben is meghatározott. A kontextus-függő kifejezések szemantikai értékét, ahogyan ő fogalmaz, *karakterét*, először is a lexikai jelentés és a beszédhelyzet determinálja. A beszédhelyzet mindig a nyelvhasználatnak egy meghatározott kontextusa, amelyben egy adott kifejezés önállóan vagy mondatba foglalva előfordul. Ezek szerint az olyan mondattípusok, amelyek mutató névmásokat vagy indexikus szavakat tartalmaznak, a nyelvhasználat közvetlen kontextusától elválasztva nem értelmezhetőek kielégítően. Nehezen tudnánk eldönteni például, hogy hogyan határozzuk meg az 'Ez a szék nagyon kényelmes' mondattípus extenzióját, ha nem ismernénk a nyelvhasználat azon gyakorlati összefüggéseit, amelyek az egyes konkrét beszédcselekvésekre egyedi módon jellemzőek.

¹ Érdemes megjegyezni, hogy Kamp és Vlach téziseit érintve újabb írásaiban Ch. Peacocke érvel igen meggyőzően a lehetőség-fogalom elméleti prioritása és a lehetséges objektumok ontológiájának másodlagossága mellett. Vö. Peacocke (1999, 2002)

² Kaplan (1989) írása 1977-ben készült el. Stalnaker írásának első megjelenése: *Syntax and Semantics* 9. New York, Academic Press. Második közlés in: Stalnaker (1999).

Ahhoz, hogy tudjuk, pontosan melyik székről van szó, tudnunk kell, hogy ki használja ezt a mondatípust, milyen időpontban zajlik a beszédcselekvés, milyen a beszélőt övező tárgyi környezet, és természetesen tisztában kell lennünk a mutató névmás lexikai jelentésével. Gyakran előfordul azonban, hogy a mondatban szereplő névmás extenziójának értelmezése ilyen helyzetekben ezen kívül még valamilyen pragmatikus kiegészítést, például egy jelentéstulajdonítási szándékot kifejező rámutató gesztust is igényel.³

Másodszor, a nyelvhasználat által determinált *karakter* igaz vagy hamis voltát a lehetséges világok⁴, azaz a lehetséges értékelési körülmények határozzák meg, amelyek megadják a kifejezések *tartalmát*. Ez azt jelenti, hogy a beszédhelyzetre vonatkozó pragmatikus információk is kiegészítésre szorulnak. Amikor a mondatípusok igazságértékét kívánjuk megállapítani, akkor a mondatok kontextus által meghatározott szemantikai karakterén kívül még azt is rögzítenünk kell, hogy melyik lehetséges világ értékelési körülményeihez mérten kívánjuk értékelni a nyelvi megnyilvánulásokat. A különböző lehetséges világok ugyanis különböző extralingvisztikai igazságfeltételeket tartalmazhatnak, és így azonos mondatípusokhoz különböző igazságértékeket rendelhetnek. Péter és Pál beszédcselekvésében az *'Ez a szék nagyon kényelmes'* mondat külön-külön lehet igaz és lehet hamis, attól függően, hogy Péter és Pál aktuális világának tényei kielégítik-e egy adott kontextusban a mondat igazságfeltételeit vagy sem. Ha lexikai és szintaktikai szempontból nyelvük felépítése nem tér el szignifikáns mértékben, a mondataikban szereplő mutató névmás *karaktere* természetesen lehet azonos, de ha Pál világában kizárólag olyan székek találhatók, amelyekkel Péter világában csak a mindenre elszánt fakírok szokták napi gyakorlataikat végezni, Péter értékelési nézőpontjából Pál mondatának *tartalma* – Péter saját világának kontextusaiban – hamis lesz. A kettős determinációról alkotott felfogás ezek szerint a következő sematikus formában összegezhető:

(K) A kontextus-függő mondatípusok szemantikai karakterét a mondatfajták lexikai jelentése határozza meg az aktuális beszédhelyzet függvényében, a

³ A rámutató gesztusra akkor van szükség, ha több értelmezési alternatíva is fennáll egy adott helyzetben. Kaplan természetesen nem állítja azt, hogy a rámutatás egyértelműen individualálja a referenst. Szerinte a gesztus csak azért releváns a pragmatikai elmélet szempontjából, mert beszédintenciók kifejezésére szolgál.

⁴ Megjegyzendő, hogy metaszemantikai szempontból a lehetséges világok és a lehetséges szituációk között nem fedezhetünk fel lényeges különbséget. A beszédtevékenységek elemzésében mindkét fogalomnak csak

mondattípusok tartalmát pedig a szemantikai karakter határozza meg a kontextushoz tartozó világ értékelési körülményeinek megfelelően.⁵

Kaplan pragmatikai tézisének e sarkított megfogalmazása mindenekelőtt arra a fontos felismerésre hívja fel a figyelmünket, hogy bizonyos nyelvi kifejezések *teljes szemantikai* elemzését csak az aktuális beszédhelyzet – a kontextus – és a világ különböző externális komponenseinek – a szemantikai értékek meghatározásában konstitutív szerepet játszó tények – együttes figyelembevételével végezhetjük el. A szemantikai értékek kettős determinációjáról szóló gondolatmenet egyes megállapításai arra engednek következtetni, hogy a demonstratív és az indexikus kifejezések szemantikai profiljának meghatározásában Kaplan a lehetséges világok tényeit egyenrangúnak tartotta az aktuális világ tényeivel. Ebből kétségkívül értékes és korántsem magától értetődő elméleti következtetéseket vonhatunk le a nyelv és a lehetséges világok, azaz a szemantika és a modalitás elméletének kapcsolatára vonatkozóan.

Erényei – eredetisége és magyarázó ereje – mellett azonban van egy kifogásolható részlete is ennek a felfogásnak. Kaplan mondattípusokat rendszerező formális elméletének talán éppen az a leggyengébb pontja, amelyik a tények igazság-meghatározó szerepét tárgyalja. Kaplan tudniillik következetesen mondattípusok előfordulásairól és nem mondatpéldányok kimondásáról beszél, ami meglehetősen nagy különbség. A mondattípusok csak a nyelvészeti kutatás absztrakt elemzési szintjén léteznek, a mondatpéldányok viszont a nyelvhasználók konkrét cselekvéseihez, egyes mondatok kimondásához vagy leírásához köthetők. Ha a mondattípus elvont fogalmából indulunk ki, nem egészen világos, hogyan tudjuk kellő alapossággal megmagyarázni, hogy a beszélők lehetséges világainak tényei miként befolyásolhatják az egyes mondattípusok előfordulásaihoz rendelhető igazságértékeket. Másképpen fogalmazva: a Kaplan által vázolt összefüggésben nem látható be, miért lehet egyáltalán releváns Pál világának bármely ténye Péter *nyelvhasználata* szempontjából. Valamilyen oknál fogva Kaplan nem tartotta jelentősnek ezt a problémát, pedig kézenfekvőnek megállapításnak tűnik, hogy a mondattípus előfordulások igazságának megállapításához nem kell szükségképpen bevonnunk elemzésünkbe a lehetséges beszélők világát, mivel a mondattípusok

funkcionális szerepe van. A továbbiakban azonos értékű terminusnak fogom tekinteni a két kifejezést.

⁵ Vö: Stalnaker (1999, 5)

igazságtételei nem relativizálhatóak a beszélők konkrét cselekvésére való hivatkozással.

R. Stalnaker írásaiban fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy Kaplan leíró apparátusát némi módosítással talán mégis alkalmassá lehetne tenni lehetséges beszélők és lehetséges beszélgetési szituációk elemzésére. Ehhez először is a kontextus fogalmának pontosítására volt szükség.

Általában az nehezíti meg a kontextus definícióját, hogy egy olyan összetett, objektív struktúrát kell szemantikai fogalmakkal megragadni, amely egyszerre tartalmazza a beszélgetés célja szempontjából releváns extralingvisztikai, „külső” tényeket és a beszélők vélekedésekből, hitekből, valamint lingvisztikai és pragmatikai előfeltevésekből felépülő „belső” kommunikatív szándékait. Stalnaker úgy próbálta meg összekapcsolni a definícióhoz szükséges külső és belső komponenseket, hogy a kontextust a beszélgető felek számára hozzáférhető információval azonosította. Aki részt vesz egy beszélgetésben, mindig bizonyos feltevésekre kénytelen támaszkodni. Ha sikeresen akarunk kommunikálni valakivel, akkor például abból az alapvető feltevésből kell kiindulnunk, hogy partnerünk nem akar szándékosan megtéveszteni bennünket. Fel kell tennünk továbbá, hogy szavaink referenciája ugyanannak a környező világnak a tárgyaira vonatkozik, és a beszélgetés témájára vonatkozó ismereteink nem térnek el szignifikáns mértékben. Az ilyen típusú háttérfeltevések természetesen nem válnak szükségképpen a mindennapi beszédtevékenység részévé, sőt, a hétköznapi kommunikáció szokványos eseteiben a beszélgető felek közös meggyőződéseinek döntő többsége szemantikai értelemben valószínűleg implicit marad.⁶

A kontextus definíciója szempontjából a beszélgetők közös előfeltevéseinek Stalnaker szerint tehát az a leglényegesebb jellemzője, hogy a beszédhelyzet mindkét komponensét magukban foglalják: egyaránt hordoznak extralingvisztikai tényekre és kommunikatív szándékokra vonatkozó információt. Stalnaker úgy gondolja, hogy az előfeltevések rendszerébe ágyazott információhalmoz *elvileg* mindig hozzáférhető a beszélgetésben résztvevő felek számára. Ez logikus feltételezésnek tűnik, hiszen éppen ez lenne a sikeres beszélgetés alapfeltétele. Ha a mindennapi kommunikációhoz szükséges információkból elvileg egyenlően részesedhetnek a beszélgetésben résztvevő felek, akkor

⁶ Az előfeltevéseket Stalnaker nem a mentális attitűdök - például a tartós hitek -, hanem a lingvisztikai diszpozíciók közé sorolja. Ez a besorolás azért lehet fontos, mert mentális attitűdökre hivatkozva nem lehetne objektív módon definiálni a kontextus fogalmát. Vö: Stalnaker (1999, 52)

viszont a kontextust leírhatjuk olyan lehetséges episztemikus szituációkkal, amelyek kompatibilisek a beszélgetők közös előfeltevéseivel. Amikor például Péter azt mondja Pálnak, hogy 'Ez a szék nagyon kényelmes', számos olyan előfeltevéseikkel kompatibilis modális szituáció képzelhető el, amelynek lehetőségét valószínűleg mindketten egyetértően ítélnék meg: a szék lehet kényelmes, de éppenséggel kiderülhet róla, hogy a munkához túl alacsony, lehetséges, hogy a szék kényelmes, de kiderülhet róla, hogy silány anyagból készült, és használatba vétele után gyorsan kényelmetlenné válik. Az a lehetséges szituáció azonban, amelyben a Pál előtt álló szék hirtelen megrázkódik, és nyertve két lábra áll, Stalnaker definíciója értelmében nem tartozik a beszélgetés hétköznapi kontextusához.⁷

A kontextus fogalmának újradefiniálásával Stalnaker világosan rámutatott, hogy a nyelvhasználatot szabályozó törvényszerűségek leírásában miért lehet releváns elemzési szempont a lehetséges beszélők világa: mivel az előfeltevésekbe foglalt információk megváltozhatnak a különböző beszédhelyzetekben, nem elég tudnunk, hogy egy adott mondattal mit közölnek az aktuális nyelvhasználók, azt is mérlegelnünk kell, hogy milyen tartalom kifejezésére használható a mondat a beszélők előfeltevéseivel kompatibilis lehetséges helyzetekben.

Kaplan gondolatmenete azonban még egy másik ponton is módosítást igényelt. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy az aktuális beszélők és a lehetséges beszélők közötti különbség nem az ontológiai státusz, hanem a beszédhelyzet episztemikus jellemzőinek eltéréseivel magyarázható, akkor következetesen érvelhetünk amellett, hogy a lehetséges beszédhelyzetek lehetséges beszélőit felfoghatjuk úgy, mint akik ugyanúgy szavakat és mondatokat mondanak, illetve mondhatnak ki, mint a valóságos beszélők. Ennek alapján joggal állíthatjuk azt is, hogy a lehetséges beszélgetések szereplői is konkrét cselekvésként értelmezhető beszédaktusokkal valósítják meg kommunikatív szándékaikat. Kaplan felfogásától eltérően ezért Stalnaker absztrakt mondat típusok helyett mindig valós vagy lehetséges beszélők által kimondott konkrét mondatpéldányokról beszél. Egy tetszőleges mondatpéldány szemantikai profilját Stalnaker nyomán tehát a következő komplex determinációs összefüggéssel ábrázolhatjuk. A beszélők előfeltevéseivel kompatibilis lehetséges szituációkhoz intenziókat rendelünk, ahol maguk az intenziók az igazságértékek

⁷ Könnyen belátható, hogy az előfeltevésekkel kompatibilis és inkompatibilis helyzetek közé nem húzható éles határvonal. Ezért ez a megkülönböztetés a további finomítások után is némileg heurisztikus jellegű marad.

lehetséges szituációkhoz való hozzárendeléséből állnak.⁸ Vagyis, a teljes szemantikai profil a lehetséges szituációk rendezett párosainak és az igazságértékeknek a függvényéből áll.

Ezzel a tartalmi változtatással tulajdonképpen már végleges helyükre is kerültek a kétdimenziós elmélet legfontosabb alapfogalmai. A lehetséges szituációk érték-meghatározó szerepére helyezett hangsúly miatt a kétdimenziós szemantika Stalnaker által adott értelmezését *metaszemantikai* szempontú értelmezésnek nevezhetjük.⁹ Kaplan kettős determinációról szóló (K) elvének megfelelően a metaszemantikai értelmezés is kettős intenziót rendel minden egyes mondatpéldányhoz.¹⁰ Maga ez az eljárás szintén kétféleképpen történhet. A mondatintenziók metaszemantikai megítélése ugyanis attól függ, hogy milyen nézőpontból közelítjük meg a lehetséges beszédhelyzeteket – a lehetséges világokat – mint modális hipotéziseket. Két különböző, egymást kiegészítő metaszemantikai elemzési nézőpont alkalmazható:

(KM) Amikor egy lehetséges világot aktuálisnak tekintünk, azaz egy hipotetikus világról úgy gondolkodunk, mintha az a mi aktuális világunk lenne, akkor a mondatok *elsődleges intenzióját* vizsgáljuk. Ha egy lehetséges világot kontrafaktuálisnak fogunk fel, azaz egy hipotetikus világot az aktuális világhoz viszonyítva gondolunk el, akkor a mondatok *másodlagos intenzióját* tanulmányozzuk.¹¹

Stalnaker úgy véli, hogy a kétdimenziós keretelmélet ezzel a nézőpontbeli különbségtétellel nemcsak a kimondott mondatpéldányok szemantikai profilját érintő modális összefüggésekre deríthet fényt. Az elsődleges és másodlagos intenziók megkülönböztetése bizonyos esetekben arra is alkalmas eszköz lehet, hogy a Kripke által bevezetett, ma már klasszikusnak tekinthető *esetleges a priori igazság/szükségszerű a posteriori igazság*

⁸ Stalnaker az 'intenzió' terminusa helyett a 'propozíció' terminusát használja. Egy mondatpéldány komplex szemantikai értékét ennek megfelelően a *kétdimenziós intenzió* vagy a *kétdimenziós jelentés* helyett a *propozícionális fogalom* kifejezésével jelöli. Jelen összefüggésben ez a terminológiai különbség azonban elhanyagolható.

⁹ A metaszemantikai értelmezést alátámasztó érvekkel kapcsolatban Stalnaker (2001a) ad eligazítást. Stalnaker felfogásának kritikájához lásd: Chalmers (2002). Jelen kötet mindkét tanulmányt (Chalmers szövegének első felét) tartalmazza.

¹⁰ Vö: Stalnaker (2001a, 45-46)

¹¹ Stalnaker egy mondatpéldányokat és világokat összekapcsoló négyzetes mátrix alapján az elsődleges intenziót olykor *diagonális propozíciónak*, a másodlagos intenziót pedig *horizontális propozíciónak* nevezi. Lásd a 7. jegyzetet.

megkülönböztetés lényegét szemléletesebben bemutathassuk.

Ez valóban így van, hiszen Kripke modális állításokra vonatkozó belátásait az intenziók metaszemantikai definíciójából kiindulva is alátámaszthatjuk. Az elsődleges intenzió általában azt az információhalmazt reprezentálja, amit a nyelvhasználók akkor birtokolhatnak, amikor tudják, hogy egy általuk értelmezett mondat a *w* világ valamely tényét igaz módon fejezi ki, és a *w* világot (mint modális hipotézist) aktuálisnak tekintik. A másodlagos intenzió ezzel szemben azt mutatja meg, hogy egy *w* lehetséges világban, annak normál szemantikai szabályai szerint, milyen lehetne egy mondat kaplani értelemben vett szemantikai karaktere, ha a *w* világot aktuális világunk ismeretéből kiindulva kontrafaktuális lehetőségként képzeljük el. Az *esetleges a priori* mondatok egyes példányainak elsődleges intenziója ezért szükségszerű, azaz minden lehetséges világban igaz, másodlagos intenziója viszont változó az egyes világokban. Ezzel összhangban, a *szükségszerű a posteriori* mondatok egyes példányainak elsődleges intenziója esetleges, másodlagos intenziója viszont szükségszerű. Elméleti szempontból természetesen az a legérdekesebb kérdés, hogy az elsődleges intenziók megragadásához szükséges információhalmaz ténylegesen a beszélők birtokában lehet-e, hiszen ettől a feltételtől függ, hogy rendelkeznek-e *a priori* tudással vagy sem.

Vegyük szemügyre ismét a már tárgyalt példamondatot: 'Ez a szék nagyon kényelmes'. Tegyük fel, hogy e mondat elsődleges intenziója szükségszerű, azaz *a priori* igazságot fejez ki. Honnan tudhatja ezt Péter? Milyen jellegű információkra lenne szüksége e tudáshoz? Péternek először is ismernie kell a mondatban szereplő szavak normál lexikai jelentését, és ki kell derítenie, hogy a mondat pontosan milyen pragmatikai kontextusban hangzik el. A mutató névmás mondatbeli szerepének megértéséhez ezen kívül szüksége lehet a magyar nyelv néhány egyszerű szintaktikai és szemantikai szabályának ismeretére is. Az igazságtartalom megítéléséhez viszont még azt is tudnia kell, hogy milyen hipotetikus világok zárhatóak ki a mondat értelmezéséből. Ki kell zárnia az értelmezési lehetőségek közül azt a világot például, amelyben a beszélők saját világuk kontextusaiban a 'szék' szó ortografikus szempontból azonos példányaival *lovakra* szoktak referálni. Az 'Ez a szék nagyon kényelmes' mondat nyilvánvalóan nem jelentheti azt, hogy *ez a ló nagyon kényelmes*. Szemantikai racionalitását és igazság iránti érzékenységét Péter tehát csak akkor képes megőrizni, ha azt is tudja, hogy a lehetséges világok közül melyik inkompatibilis saját világával. Ebből következően a mondat igazságának megállapításához szüksége van

olyan faktuális tartalmat hordozó háttérinformációkra, amelyek az aktuális világ állapotára vonatkoznak. Tegyük fel, hogy Péter rendelkezik a felsorolt információkkal. Önmagában mindez azonban még nem dönti el, hogy képes-e *a priori* módon megragadni a mondat igazságát.

Az imént láttuk, hogy a sikeres értelmezés szempontjából irreleváns világok kizárása fontos kritérium a metaszemantikai megközelítésben. Stalnaker az uralkodó nézetekhez csatlakozva elismeri, hogy az egyértelműen irreleváns értelmezési lehetőségek automatikus kizárásával néhány egyszerűbb esetben képesek vagyunk megragadni az általunk használt kifejezések elsődleges intenzióját.¹² Ebből a tényből szerinte azonban nem következtethetünk minden további nélkül arra, hogy nagy horderejű tudományos igazságokat, például teoretikus azonosság-állításokat vagy feltételes mondatokban kifejezett modális igazságokat *a priori* módon tudhatunk. Az *a priori* ismeretek megragadásához ugyanis még egy további megszorító feltételnek is teljesülnie kellene: az értelmezési lehetőségek közül a beszélőknek az aktuális világ összes irreleváns alternatíváját ki kellene zárniuk. Nem igényel különösebben bonyolult érvelést, hogy belássuk, ez teljesíthetetlen követelmény, mivel a procedúrához először is *saját világunk tényeinek a priori ismeretére* lenne szükségünk. Ilyen ismerettel viszont nyilvánvalóan nem rendelkezhetünk. Stalnaker végső következtetése ezért úgy hangzik, hogy a szavak és a mondatok elsődleges intenzióját a saját világunkkal kompatibilis világok kontextusaiban értelmezett másodlagos intenziókból vezethetjük le. Vagyis, amikor egy hipotetikus világról úgy gondolkodunk, mintha az a mi aktuális világunk lenne, akkor sem tehetünk mást, minthogy „az *aktuális* aktuális világot írjuk le, azokat a dolgokat felhasználva, amelyeket [tapasztalatainkból] ismerünk.”¹³ Ezt a (KM) alapján levont végkövetkeztetést a (2) és (2b) kérdésekre adott válaszként is felfoghatjuk.

III. Episztemológiai értelmezés

¹² Kripke (1980) munkájára hivatkozva általában a névadást szokták az elsődleges jelentések a priori megragadásának paradigmaticus eseteként említeni. E nézet kritikájához lásd: Sutton (2001)

¹³ Stalnaker (2001b, 635.)

D. Chalmers és F. Jackson az intenziók elsődleges és másodlagos dimenzióra való felosztásában egyetért Stalnakerrel. Egyetértenek vele abban is, hogy a lehetséges világokról aktuális és kontrafaktuális nézőpontú hipotéziseket lehet alkotni. Mindketten másként vélekednek azonban az aktuális nézőpontú hipotézisekről, és az elsődleges intenziók megismerésben betöltött szerepéről. Jackson igen szemléletesen fogalmazza meg álláspontjuk különbségét. Az elsődleges intenziókat – mint mondja – megismerhetjük attól függetlenül is, hogy tapasztalati vizsgálódásainkra hagyatkozva kiderítenénk, hogyan léteznek a dolgok az aktuális világban. Ha ezt nem tudnánk megtenni, akkor egy olyan orvoshoz hasonlítanánk, aki a betegek vizsgálatától függetlenül nem tudna beszélni a betegségekről. Szerencsére az orvosok a betegség, a szimptóma, és az ok fogalmainak ismeretében a valóságos betegek vizsgálatától függetlenül is gondolkodhatnak arról, hogy mitől betegedhetünk meg, és hogyan maradhatunk egészségesek. Ehhez hasonlóan, az elsődleges intenziók vizsgálatában is abból kell kiindulnunk, hogy a dolgok állására vonatkozó hipotéziseinket nem mindig az aktuális világhoz viszonyítva fogalmazzuk meg. Gondolatkísérleteinkben minden különösebb erőfeszítés nélkül el tudjuk képzelni, hogy a világ egyes jelenségei – a tárgyak, a relációk, az események stb. – különféle módon és különféle körülmények közepette létezhetnek, nem csak abban a formában és azon a módon, ahogyan jelenleg ismerjük őket. Sem mentális működésünk műveleti szabályai, sem fogalmaink nem korlátoznak bennünket aktuális és kontrafaktuális nézőpontú hipotéziseink megformálásában.¹⁴ Elképzelhetjük például, hogy egy lehetséges – ontológiailag igencsak bizarr – világban a székek nem fából, műanyagból, alumíniumból vagy ezekhez hasonló anyagokból készült bútordarabok, hanem különös élőlények, amelyek néha két lábra állnak és vidáman nyerítenek. Ez a feltételezés első pillantásra élesen ellentmond ugyan a modalitásra vonatkozó hétköznapi elképzeléseknek, mégis különösebb akadálya annak, hogy koherens módon leírjunk egy olyan lehetséges helyzetet, amelyben ez a világ éppen a mi aktuális világunk. Az episztemológiai vizsgálódásnak ekkor értelemszerűen nem az lenne a feladata, hogy kiderítse, hogyan *változna meg* a világról alkotott jelenlegi felfogásunk. Ezt tudjuk, hiszen a hipotézis pontosan erről szól. A kérdés inkább az lenne: *hogyan működik* megismerő apparátusunk, ha aktuális helyzetünk valóban megegyezik a hipotézisben elképzelt helyzettel.

¹⁴ A hipotézisalkotásnak logikai értelemben természetesen vannak fogalmi korlátai. Nem képzelhető el

Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk tehát, hogy az aktuális világtól független hipotézisek fogalmi ellentmondások nélkül elképzelhető episztemikus lehetőségekről szólnak. Chalmers és Jackson arra is megpróbál magyarázatot adni, hogy az episztemikus lehetőségekből miként tudunk szavaink és mondataink elsődleges intenziójának *a priori* voltára következtetni. A magyarázat a szavak és a mondatok birtoklási feltételeivel függ össze. Ha ismerünk egy szót, és kompetens módon tudjuk használni – ahogyan az orvos ismeri és használja a betegségekkel és gyógyítással kapcsolatos szavakat –, képesek vagyunk racionális módon reflektálni nyelvi tevékenységünkre, és elégséges empirikus információval rendelkezünk az aktuális világról, akkor *elvéleg* a szó elsődleges intenzióját már minden további empirikus tapasztalat nélkül meg tudjuk állapítani. Ebben az episztemológiai fogalmi keretben azonban már jóval nehezebb pontosan meghatározni, hogy mikor számít elégségesnek valamely empirikus információhalmaz az elsődleges intenziók *a priori* megragadásához. Chalmers és Jackson álláspontja szerint a jelenségek makrofizikai tulajdonságaira és a nyelvhasználók mentális állapotaira vonatkozó alapvető kvalitatív és indexikus információk alapján már megkonstruálhatunk egy olyan E információhalmazt, melynek alapján kimondhatjuk, hogy az $E \supset S$ kondicionális *a priori* ismeretet fejez ki. (Az $E \supset S$ kondicionálisban E egy adott episztemikus lehetőségre vonatkozó elégséges empirikus információhalmazt, S pedig egy E-vel asszociált mondatpéldányt jelent.)

Felmerülhet azonban a kérdés: hogyan állíthatja Chalmers és Jackson, hogy bizonyos empirikus információk birtokában *a priori* módon ismerhetők meg az elsődleges intenziók? Nincs fogalmi feszültség az intenziók megragadásában szerepet játszó empirikus információk és a tapasztalati vizsgálódásoktól független *a priori* megismerés között? Mint ismeretes, Kripke, Putnam és Peacocke externalista érvei egyöntetűen azt mutatják, hogy szavaink döntő többségének empirikus jellegű birtoklási feltételei vannak. Ahhoz például, hogy egy obszervációs szó alkalmazási feltételeivel tisztában legyünk, szenzoros érzékelő rendszerünknek közvetlen vagy közvetett kauzális kapcsolatban kell állnia környezetünkkel. Az externalista elméletek szerint érzékszervi benyomásaink nélkül nem is tudnánk szemantikai értékeket rendelni empirikus információt hordozó szavainkhoz, mivel az érzékelhető környezet konstitutív módon járul hozzá a szemantikai profil kialakulásához.

koherens módon egy olyan világ, amelyben például a deduktív következtetés szabályai nem érvényesek.

Chalmers és Jackson felfogása szerint azonban az empirikus feltételek csak a szavak elsajátításának folyamatát szabályozzák, tehát csak a kompetens nyelvhasználat szükséges háttérfeltételeként funkcionálnak. A szavak és a mondatok elsődleges intenziójának megragadásában és az $E \supset S$ kondicionális igazolásában az érzékszervi tapasztalatnak viszont már nincsen meghatározó szerepe. Így ha tudjuk, hogy éppen melyik hipotézist, melyik episztemikus lehetőséget tekinthetjük aktuálisnak, és elegendő információval rendelkezünk episztemikus helyzetünkről, akkor *elvileg* pusztán fogalmainkra és racionális képességeinkre támaszkodva, további empirikus faktorok elemzése nélkül is kideríthetjük szavaink elsődleges intenzióját. Az ilyen ismeret a racionalizmus hagyományos episztemológiai normái szerint mindenképpen *a priori* ismeretnek számít.

Chalmers és Jackson véleménye szerint tehát a szavak és a mondatok elsődleges intenzióit a beszélők *a priori* megismerő képességeikkel ragadják meg. Ezért mindketten amellet érvelnek, hogy az elsődleges intenziók nem vezethetők le a másodlagos intenziókból, ahogyan Stalnaker gondolja, hiszen a másodlagos intenziók mindig az aktuális világ empirikus tapasztalatához kötődnek, és csak *a posteriori* módon ismerhetők meg. E meglátásokból következően a kétdimenziós elmélet episztemológiai értelmezésének alaptézisében a szó- és mondatintenziók és a megismerő képesség kapcsolatára esik a fő hangsúly:

(KE) Amikor egy lehetséges világot aktuálisnak tekintünk, azaz egy hipotetikus világról úgy gondolkodunk, mintha az a mi aktuális világunk lenne, akkor a szavak és a mondatok elsődleges intenzióját *a priori* módon ismerjük meg. Ha egy lehetséges világot kontrafaktuálisnak fogunk fel, azaz egy hipotetikus világot az aktuális világhoz viszonyítva gondolunk el, akkor a szavak és mondatok másodlagos intenzióját *a posteriori* módon ismerjük meg.¹⁵

Az episztemológiai értelmezés megalapozásakor Chalmers elsősorban azt hangsúlyozza,

¹⁵ Az egyszerűség kedvéért (KE) sematikusán fogalmazza meg az episztemológiai értelmezés alap gondolatát. A tézis úgy értendő, hogy bizonyos esetekben *a priori* ill. *a posteriori* módon ismerjük meg az intenziókat. Chalmers gondolatmenetéből egyébként az derül ki, hogy a kétdimenziós elmélet önmagában még nem bizonyítja a priori igazságok létezését. Ez a megszorítás érthető is, hiszen egy szemantikai elméletet csak a nyelvi kifejezések tulajdonságainak és viselkedésének elemzésére lehet használni.

hogy a metaszemantikai megközelítés homályban hagyja a lehetőségek és a nyelv egyik legfontosabb elméleti összefüggését. Amint láttuk, Stalnaker metaszemantikai felfogása szerint a szemantikai értékek meghatározásában döntő szerepe van a modális kontextusoknak. A hipotetikus beszédhelyzetek elemzései világosan megmutatják, hogy az intenziók és a lehetséges kontextusok között milyen korreláció állhat fenn, de ezt a korrelációt Stalnaker nem tekinti olyan összefüggésnek, ami túlmutatna a szemantikai kutatás területén, és fényt vethetne az *a priori* megismerés természetére. Chalmers és Jackson megközelítése ezzel szemben a lehetőségek és az intenziók viszonyának egyik állandó episztemológiai törvényszerűségére kíván rávilágítani: ha feltesszük, hogy *ez és ez* az episztemikus helyzet éppen aktuális számunkra, akkor a helyzetünkre vonatkozó alapvető empirikus háttérinformációk birtokában *a priori* arra következtethetünk, hogy *ez és ez* az általunk vizsgált szavak elsődleges intenziója. Ebben a kondicionálisban rejlik (KE) episztemikus fogalmakkal adott válasza a (2)/(2b) kérdésekre.

IV. Az intuíciótól a modális ismeretig: a hipotetikus következtetés problémája

Há lehetséges egyáltalán *de re* modális tudás, ennek a tudásnak (KM) szerint *a posteriori*, (KE) szerint viszont *a priori* forrásai vannak. Ahogyan az előzőekben már rámutattunk, e felfogásbeli különbség ellenére mindkét értelmezés abból a feltételezésből indul ki, hogy a lehetséges helyzetekre vonatkozó intuitív elképzelések¹⁶ perdöntő szerepet játszanak a szemantikai elemzésekben. (KM) alapján *prima facie* elvárható, hogy a modális intuíciók megbízható eligazítást adjanak arról, hogy mit lehet, és mit nem lehet mondani az egyes mondatokkal a különböző beszédhelyzetekben. (KE) szerint pedig magától értetődő, hogy az episztemikus lehetőségekre vonatkozó intuíciók megmutatják nekünk, hogy idealizált körülmények között milyen feltételek teljesülése mellett rendelkezhetünk tapasztalati igazolástól független szemantikai tudással.

¹⁶ A továbbiakban a (2a) kérdésnek megfelelően feltételes mondatokban megfogalmazódó mentális attitűdökkel azonosítom az intuíciókat. Érdemes megjegyezni, hogy néhány teoretikus, például K. Bach, kételkedve ítéli meg az intuíciók lehetséges elméleti szerepét: „A szemantika elsődleges feladata nem a szemantikai intuíciók, hanem a szemantikai tények vizsgálata. A beszélők intuícióit figyelembe vehetjük, az viszont nyitott kérdés, hogy az intuíciók felfoghatóak-e egyáltalán szemantikai tényeknek [...]” VÖ: Bach (2002, 22)

Módszertani jelentőségük miatt a modális és episztemikus intuíciókat nem lehet tehát megkerülni a kétdimenziós keretelméletben. Emiatt eléggé különös, hogy egyik értelmezésben sem kapunk elvi problémákat tisztázó, részletes felvilágosítást arról, hogy intuícióikból kiindulva hogyan tehetnek szert a beszélők *de re* modális ismeretekre.¹⁷

Alapvető kérdés, hogy elméleti értelemben mennyire megbízható az, amit arról mondunk, amit bizonyos hipotetikus szituációban mondanánk. Tegyük fel, hogy extravagáns példánk *aktuális* helyzetünket reprezentálja: olyan világ vesz körül bennünket, amelyben a székek néha két lábra állnak. Mit mondhatunk ebben az esetben intuícióinkra hagyatkozva, vajon milyen következtetést vonhatunk le ebből a hipotetikus premisszából? Stalnaker metaszemantikai álláspontját követve azt mondhatnánk, hogy ebben az aktuálisnak tekintett lehetséges világban a (mi) 'szék' szavunk *lovakra referál*. Chalmers és Jackson episztemológiai elgondolásából kiindulva pedig azt állíthatnánk, hogy olyan világban élünk, ahol a székek *valójában* lovak. Bármelyik választ fogadjuk is el, fel kell tennünk azt a további kérdést, hogy a válaszuk alapjául szolgáló intuíciók milyen logikai viszonyban állnak a hipotetikus következtetés konklúziójában megfogalmazódó *de re* állítással. Erre azért van szükség, mert az intuíciókat mindkét esetben a *de re* konklúzióhoz vezető következtetés premisszája tartalmazza, a konklúzió helyessége pedig – érvényes következtetési séma esetén – a premissza teoretikus státuszától függ.

Több lehetőség is kínálkozik arra, hogy az intuíciók és a *de re* konklúziók logikai összefüggésére irányuló kérdést megválaszoljuk. Vázlatos formában áttekintve ezek a következők. A *Ramsey-tesztre* hivatkozva érvelhetnénk esetleg úgy, hogy ha a premisszát hipotetikusán igaznak fogadjuk el, akkor a következtetési szabályok betartásával hipotetikusán elfogadható konklúzióhoz juthatunk. Ez azonban nem lenne teljesen helytálló érvelés, mivel a *de re* konklúziók – példánkban: „a 'szék' szó *lovakra referál*”, „a székek *valójában* lovak” – szemantikai szerkezetük miatt nem értelmezhetőek nyelvhasználaton kívül eső, hipotetikus feltételek teljesülésétől függő állításként. A *de re* állítások ugyanis csak a faktuális beszédmódon belül viselkednek igazságértéket hordozó állításként.¹⁸ Egy másik lehetséges érveléssel hivatkozhatnánk talán arra is, hogy az intuíciók mérlegeléséből

¹⁷ Chalmers (2002) érinti ugyan az *elgondolhatóság* és a *lehetőség* fogalmai között lévő kapcsolatot, de az *elgondolhatóságot* nem mentális állapotpéldányokkal vagy attitűdökkel azonosítja, ezért homályban hagyja, mi is voltaképpen az intuíció szerepe a *lehetőség* fogalmának elemzésében.

¹⁸ S. Sturgeon (2002) nyomán vélekedhetünk persze úgy, hogy a kondicionálisok faktuálisan defektív beszédmódot implikálnak. Az intuíció és a *de re* modális ismeret kapcsolatának kérdése ekkor fel sem merül.

levont következtetések voltaképpen nem szokványos értelemben vett feltételes következtetéseket, hanem feltételes relációkat fejeznek ki. Mégpedig olyan relációkat, amelyekben hipotetikus helyzetek verifikálnak bizonyos mondatpéldányokat. Ezt a megoldási javaslatot sem tarthatnánk azonban megnyugtatónak; mert a verifikációs relációban szereplő hipotetikus helyzetek csak intuitív – nem-faktuális – elemeket tartalmazó leírásokkal reprezentálhatóak. A hipotetikus következtetések helyességét érintő kérdést megkerülhetnénk ezzel a stratégiával, az intuíciók és a *de re* állítások között lévő feltételezett logikai kapcsolatról viszont ekkor sem tudnánk meg lényegesen többet. Végül érvelhetnénk amellet, hogy a lehetőségekre és szükségszerűségekre vonatkozó intuíciók a mentális állapotok egyik redukálhatatlan alaptípusát képezik, és így implicit módon tartalmazzák a belőlük levonható lehetséges következtetések igazságkritériumait. Ez az érv megmutatná ugyan, hogy milyen teoretikus státusz illeti meg intuícióinkat, de egyben azt is jelentené, hogy az intuitív premisszára épülő hipotetikus következtetésekben szükségszerűen igaznak kellene feltételeznünk a konklúziókat. E feltételezés alátámasztásához viszont újabb, az intuíciók státuszára vonatkozó magyarázattól független magyarázatra lenne szükségünk, mivel eredeti kérdésünket éppen a szóban forgó konklúziók kérdésessége vetette fel.

Jóllehet egyik stratégiából sem vezethető le ellentmondásmentes magyarázat, elhamarkodott lenne végérvényes kritikai ítélet megfogalmazására törekednünk. Az említetteken kívül talán léteznek kevésbé nyilvánvaló, pozitív eredményhez vezető válaszlehetőségek is. Összegzésképpen érdemes azonban hangsúlyoznunk: ha a kétdimenziós elméletet alkalmas eszköznek gondoljuk a modális megismerés és a modális ismeretek elemzésére, mindenképpen sürgető feladat lenne az intuíciók és az *aktuálisnak* tekintett világhipotézisek logikai kapcsolatának tisztázása.

Irodalom:

- Bach, K. (2002): Seemingly Semantic Intuitions. In: J. Keim Campbell, M. O'Rourke, and D. Shier, (eds): *Meaning and Truth*. New York, Seven Bridges Press, 21-33.
- Chalmers, D. (2002): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In: M. Garcia-Carpintero and J. Macia (eds): *Two-Dimensionalism*. European Review of

Philosophy.

- Chalmers, D. and Jackson, F. (2001): Conceptual Analysis and Reductive Explanation. *Philosophical Review*, 315-360.
- Jackson, F. (1998): *From Metaphysics to Ethics*. Oxford, Clarendon Press.
- Kaplan, D. (1989): Demonstratives. In: J. Almog, J. Perry, and H. Wettstein, (eds): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press. 481-563.
- Kamp, H. (1971): Formal Properties of „now“. *Theoria*, 227-273.
- Kripke, S. (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge, Harvard University Press.
- Peacocke, Ch. (1992): *A Study of Concepts*. MIT Press.
- Peacocke, Ch. (1999): *Being Known*. Clarendon Press.
- Peacocke, Ch. (2002): Principles for Possibilia. In: *Logic, Thought and Language*. Royal Institute of Philosophy, Suppl. 51., 119-145.
- Putnam, H. (1975): The meaning of 'meaning'. In: K. Gunderson (ed.): *Language, Mind, and Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 215-271.
- Stalnaker, R. (1999): *Context and Content*. New York, Oxford University Press.
- Stalnaker, R. (2001a): On Considering a Possible World as Actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary volume 65, 141-156.
- Stalnaker, R. (2001b): Metaphysics Without Conceptual Analysis. *Philosophy and Phenomenological Research*, 631-636.
- Sturgeon, S. (2002): Conditional Belief and the Ramsey Test. In: *Logic, Thought and Language*. Royal Institute of Philosophy. Suppl. 51., 215-232.
- Sutton, J. (2001): The Contingent A Priori and Implicit Knowledge. *Philosophy and Phenomenological Research*, 251-277.
- Vlach, F. (1973): „Now“ and „Then“. *A Formal Study on the Logic of Tense Anaphora*. PhD thesis, University of California.